

Ифигенија Радуловић
Филозофски факултет
Универзитет у Новом Саду
ifigenija@ff.uns.ac.rs

Гордан Маричић
Филозофски факултет
Универзитет у Београду
gordan.maricic@f.bg.ac.rs

Против Ератостена*¹ или како је једно политичко убиство прошло некажњено

Апстракт: Аутори рада анализирају Лисијину беседу сачувану у корпусу под бројем 12. Ова беседа представља жив опис друштвено-политичких прилика одмах након рестаурације демократије у Атини 403. године пре н. ере, али и догађаја који су довели до њеног рушења годину дана раније. Беседа *Против Ератостена* је вишеслојна, а допуна је главним историјским изворима, Ксенофоновом *Хеленској историји* и Аристотеловом *Уставу атинском*, представљајући догађаје из другог идеолошког угла.

Кључне речи: Ератостен, Тридесеторица, демократија, олигархија, Терамен, убиство, злочини.

После рушења олигархијске владавине Тридесеторице тирана и обнове демократије у Атини 403. г. пре н. ере, организовано је, и поред проглашене амнестије, неколико приватних судских процеса против налогодаваца или извршилаца убистава бројних Атињана. Породица угледног атинског говорника Лисије је због убиства његовог Полемарха (беседниковог брата) и конфискације богатства, постала симбол страдања под тиранијом. Судски процес против Ератостена, једног од тридесеторице тирана, осумњиченог за убиство Полемарха, привукао је велику пажњу како у Атини, тако и широм грчког света. Главни историјски извор за целокупна дешавања у Атини за време тираније, и након њеног рушења, јесте управо Лисијин говор *Против*

* Рад је део истраживања на пројекту *Интеракција култура, привредни токови и социјалне структуре на тлу Војводине као историјски процес дугог трајања (од антике до 16. века)*, који финансира Покрајински секретаријат за науку и технолошки развој АП Војводине

¹ Делови беседе преведени су према издању: GERNET / Bizos 1999.

Ератостена (Κατ' Ἐρατοσθένους), у којем Лисија иступа као тужилац у приватном спору,² осврћући се на последњу тачку мировног споразума и захтевајући од атинског суда да се Ератостен осуди на смрт.³ О туженом Ератостену мало се зна. Ксенофонт га у *Хеленској историји*⁴ спомиње као једног од Тридесеторице тирана. Осим Ксенофонта, други антички извори га уопште не наводе. Лисијина беседа отуд представља једини извор за детаљније податке о његовој политичкој каријери. Према Лисији, Ератостен се пре првог обарања демократије и доласка на власт Четири стотине тирана 411. г. пре н. ере. налазио на Хелеспонту, где је радио у корист успостављања олигархије, те тада није био на власти.⁵ Као присталица Тераменове политичке опције тек је 405. г. пре н. е. изабран за једног од пет ефора који су припадали хетеријама.⁶ Њиховим напорима и деловањем у Атини утрт је пут за рушење демократије и увођења устава „отаца“ 404. г. пре н. ере, када је, на Тераменов захтев, Ератостен изабран за једног од Тридесеторице тирана.

Тужећи Ератостена за незаконито погубљење Полемарха, Лисија ће проширити оптужницу и на Терамена, вођу умерене олигархијске струје Тридесеторице. Живо описујући како је дошло до хапшења и убиства, он заправо оптужује целокупну владу Тридесеторице. Настанак саме беседе уско је везан за закон о метецима који су донела Тридесеторица.⁷ По том закону, сви метеци који су „негодovali“ против владе, проглашени су за *personaе non gratae* и осуђени су на смрт.⁸ На списку од десет људи нашли су се Лисија и Полемарх. Ератостен је ухапсио Полемарха на улици, одвео га у тамницу, где је овај попио отров, без суда и пресуде, не сазнавши за шта је „крив“. Лисија је успео да умакне подмитивши егзекуторе. Побегло је у Мегару, где је издашно новчано помагао избегле атинске демократе предвођене Трасибулом. После пада Тридесеторице, Лисија је на Паладију⁹ оптужио Ератостена за братовљеву смрт. То је био суд надлежан за случајеве убиства. За такав злочин, према атинском

² Д. Нејлс (Nails 2002, 192) сматра да је ово процес полагања одговорности, εὐθύνη, док С. Тод сматра да је говор заправо писмени памфлет који је кружио у Атини после обнове демократије (Тод 2000, 114).

³ О краткотрајној владавини Тридесеторице тирана и злочинима који су се дешавали вид. код античких писаца: Xen. *Hell.* 2.4.21; Isoc. 7.67; Aesch. 3.235; Arist. *Ath.Pol.* 35.4; Diod.14.5-7.

⁴ Xen. *Hell.* 2.3.2.

⁵ Lys. 12.42.

⁶ Lys. 12.43.

⁷ Xen. *Hell.* 2.3.2; 2.3.18–22; Arist. *Ath.Pol.* 35.1; 36.1–2.

⁸ Lys. 12.6–7.

⁹ На истом суду водили су се процеси за убиства из нехата.

закону, била је предвиђена смртна казна.¹⁰

Структура и садржај беседе

Увод (προοίμιον): 1–3

У уводном делу беседе, Лисија се обраћа судијама и образлаже зашто је изашао пред суд као тужилац.

Стање ствари (διήγησις): 4–24

Лисија прелази на опис догађаја.

Тридесеторица представљају свој долазак на власт као спас: задатак им је да врате устав предака, да „очисте полис од рђавих грађана, а остале да врате врлини и правди”.¹¹ Теогнид и Пејсон¹² предложили су закон о метецима који „негодују”. Састављен је списак „опасних” метека са којима власт треба да се обрачуна. То је начин да се Тридесеторица богате, а да изгледа као да се све ради по закону. Унапред су смислили да ухапсе десет метека, од којих су само двојица били сиромаси. Тако нико не би могао да их оптужи како хапсе људе јер су се полакомили на њихово богатство. Лисија је ухапшен и предат Пејсону. Извршен је попис инвентара и робова у његовој радионици. Лисија је тражио од Пејсона да га пусти за један сребрни таленат, на шта је овај пристао, заклевши се „над својим гробом и гробом своје деце”¹³ да ће га пустити када добије новац. Нашавши и више од тога, узео је три сребрна талента, четиресто кизикена, сто дарика¹⁴ и четири сребрне посуде. Лисију је предао Мелобију и Мнеситеиду¹⁵, који су га одвели у Дамнипову¹⁶ кућу, где је Теогнид чувао друге метеке. Увиђајући да неће избећи смрт, Лисија је донео одлуку да побегне. Склонио се у кућу морнара Археа. Ту је сазнао да је Ератостен ухапсио његовог брата Полемарха и одвео га у тамницу. Полемарх и други метеци осуђени су на смрт испијањем кукуте. Није изведен пред суд нити му је пружена прилика да се брани. Штавише, Тридесеторица су забранила да се Полемархово тело изнесе

¹⁰ Грађанин који убије другог грађанина кажњаван је смрћу. Уколико би, међутим, грађанин убио метека, не би био осуђен на смрт. Дебра Нејлс сматра да је Лисија по повратку у Атину ипак добио атинско грађанско право, па је могао да тужи Ератостена (Nails 2002, 193).

¹¹ Lys. 12.10.

¹² Двојица од Тридесеторице.

¹³ Lys. 12.10.

¹⁴ Кизички статер био је од злата и сребра, а дарички од злата. Вредели су око двадесет осам, односно двадесет шест драхми.

¹⁵ Двојица од Тридесеторице.

¹⁶ Дамнип је био наклоњен олигархијском режиму, али је био и Лисијин пријатељ.

из било које од три куће које су браћа поседовала, да се оплаче и по обичајима сахрани. Конфисковали су им још седамсто штитова, доста злата, сребра и бронзе, одеће, покућства, као и робове. Мелобије је, чак, с ушију Полемархове жене стргао златне минђуше¹⁷. Терор се ускоро с метека проширио и на друге становнике Атине:¹⁸ „...јер ови су многе грађане отерали непријатељима, многе убили и неправедно их оставили несахрањене; многим су одузели грађанска права, а ћеркама многих других онемогућили су да се удају.”

Доказивање (πίστις): 25–91

Доказивање код Лисије увек је преплетено с изношењем чињеница и описом догађаја.

Испитивањем Ератостена започиње најдужи и најсадржајнији део беседе у облику живог дијалога:¹⁹

„Да ли си привео Полемарха или ниси?”

„Извршавао сам наредбе вођа из страха.”

„Да ли си присуствовао Већу када се говорило о нама?”

„Јесам.”

„Да ли си се сложио са онима који су заповедали да нас убију или си се успротивио?”

„Успротивио сам се.”

„ Да будемо или да не будемо убијени?”

„ Да не будете.”

„Да ли си сматрао да је праведно или неправедно то што страдамо?”

„Да је неправедно.”

Изводећи своје сведоке, оптужени се брани тиме да је само извршавао наредбе Тридесеторице, да сам није доносио одлуке. А он је сву власт, као један од Тридесеторице, држао у својим рукама. Међутим, Лисија управо то узима као Ератостенову најслабију тачку и најјачи део оптужнице: имао је сву моћ да се супротстави и знао да чини неправду и злочин, а ипак га је починио. Уз то, Лисија доказује да Ератостен не говори истину

¹⁷ В. ВООТЕН 1988, 29–31

¹⁸ Lys. 12.21. οὗτοι γὰρ πολλοὺς μὲν τῶν πολιτῶν εἰς τοὺς πολεμίουσ ἐξήλασαν, πολλοὺς δ' ἀδίκωσ ἀποκτείναντες ἀτάφωσ ἐποίησαν, πολλοὺσ δ' ἐπιτίμωσ ὄντασ ἀτίμωσ τῆσ πόλεωσ κατέστησαν, πολλῶν δὲ θυγατέρασ μελλούσασ ἐκδίδωσθαι ἐκώλυσαν.

¹⁹ Lys. 12.25. ἀπήγαγεσ Πολέμαρχον ἢ οὐ; 'τὰ ὑπὸ τῶν ἀρχόντων προσταχθέντα δεδιώσ ἐποίηον.' ἦσθα δ' ἐν τῷ βουλευτηρίῳ, ὅτε οἱ λόγοι ἐγίνοντο περὶ ἡμῶν; 'ἦ.' πότερον συνηγόρευεσ τοῖσ κελεύουσιν ἀποκτεῖναι ἢ ἀντέλεγεσ; 'ἀντέλεγον.' 'ἵνα μὴ ἀποθάνωμεν; 'ἵνα μὴ ἀποθάνητε.' ἡγούμενοσ ἡμᾶσ ἀδίκα πάσχειν ἢ δίκαια; 'ἀδίκα.'

о томе да се противио злочинима. Да је тако било, да Тридесеторица нису имала поверења у њега, не би га слали на извршавање задатака. Ератостен би, да је хтео да помогне, лако могао да „не види“ оног кога тражи, или да га „не пронађе“. Лисија доказује да нико није могао да контролише ни Ератостена нити било кога другог од Тридесеторице, јер се они нису покоравали законима, већ су закон представљали они сами. Затим поставља реторичко питање: шта би се тек десило да се Ератостен слагао са захтевима и одлукама Тридесеторице? Обраћајући се судијама, он тврди да Ератостен у прилог своје невиности може да докаже само две ствари:²⁰ „...да није ухапсио Полемарха, или да је праведно поступио“.

Беседа даје обавештење о томе од коликог је значаја овај процес и какво је било расположење у Атини после склапања мира. Лисија наводи да су многи Атињани дошли на суд да чују пресуду како би се уверили да је починиоце злодела сустигла заслужена казна. Пристигли су и многи странци да би се уверили да с правом из својих полиса терају некадашње тиране. Нарочито су били заинтересовани Тебанци, који су помагали Трасибуду и демократама из Филе да сруше олигархију. На овом значајном месту, оптужница се проширује на сву Тридесеторицу. Користећи се реторским средством *locus communis*, Лисија наводи пример из блиске прошлости, пресуду над атинским стратезима: они нису стигли да покупе све настрадале другове после поморске битке код Аргинуса²¹ и због тога су, по кратком поступку,²² осуђени на смрт. Како онда да Тридесеторица не буду кажњена истом казном?

Лисија затим износи податке о томе да су грађани, губитком грађанских права, разоружани, и беседи о злочинима олигарха над сопственим грађанима и о издаји полиса непријатељима:²³

Наредите му (sc. Ератостену), дакле, да докаже где су то они побили толико непријатеља колико су погубили властитих грађана, или

²⁰ Lys. 12.34. [...] ἢ ὡς οὐκ ἀπήγαγεν αὐτόν, ἢ ὡς δικάϊως τοῦτ' ἔπραξεν [...]

²¹ У бици код Аргинуса 406. г. пре н. е. атинска флота поразила је спартанску, што је приморало Спартанце да се обрате Атини за мировне преговоре. Међутим, стратези-победници су код куће били осуђени на смрт јер, због олује која се подигла, нису извукли из мора своје погинуле.

²² Lys. 19.7

²³ Lys. 12.39–40. [...] κελεύετε αὐτόν ἀποδείξει ὅπου τοσοῦτους τῶν πολεμίων ἀπέκτειναν ὄσους τῶν πολιτῶν, ἢ ναῦς ὅπου τοσαύτας ἕσας αὐτοὶ παρέδοσαν, ἢ πόλιν ἦντινα τοιαύτην προσεκτήσαντο οἷαν τὴν ὑμετέραν κατεδουλώσαντο. ἀλλὰ γὰρ ὄπλα τῶν πολεμίων τοσαῦτα ἐσκόλευσαν ὅσα περ ὑμῶν ἀφείλοντο, ἀλλὰ τεῖχη τοιαῦτα εἶλον οἷα τῆς ἑαυτῶν πατρίδος κατέσκαψαν; οἵτινες καὶ τὰ περὶ τὴν Ἀττικὴν φρούρια καθεῖλον, καὶ ὑμῖν ἐδήλωσαν ὅτι οὐδὲ τὸν Πειραιᾶ Λακεδαμονίων προσταττόντων περιεῖλον, ἀλλ' ὅτι ἑαυτοῖς τὴν ἀρχὴν οὕτω βεβαιότεραν ἐνόμιζον εἶναι.

где су заробили толико бродова колико су их сами предали, или да ли су било који полис освојили као што су ваш поробили. Јесу ли од непријатеља запленили толико оружја колико су од вас одузели? Да ли су освојили такве зидине какве су својој отаџбини разрушили? Они који су разорили утврђења око Атике вама су рекли да су их порушили око Пиреја,²⁴ не по заповести Лакедемоњана, већ зато што су сматрали да им је власт на тај начин безбеднија.

И то нису били једини злочини. Лисија се осврће на догађаје првог рушења демократског уређења и увођења олигархије на челу са Четири стотине тирана године 411. г. пре н. е. Оптужени Ератостен још тада је радио²⁵ на остварењу олигархијског преврата у војсци. Налазио се на Хелеспонту као тријерарх у тренутку када се Атина борила с пелопонеском флотом за мореузе. Он је, међутим, напустио свој брод и дошао у Атину.

Следи део беседе у коме Лисија прецизно описује како је завршен Пелопонески рат и припреман олигархијски преврат 404. г. пре н. ере, како је народ деморалисан и преварен, како се повукао пред агитацијом хетерија и, коначно, изгубио своја права.²⁶

Одиграла се поморска битка²⁷ и несрећа је преплавилa полис.²⁸ Још док је владала демократија, хетерије су поставиле пет људи да сазивају грађане. То је био почетак устанка. Та петорица су вође завереника, окупљени да роваре против демократије. Међу њима су Ератостен и Критија. Они су поставили филархе на чело фила и наређивали Скупштини шта да изгласа и кога треба изабрати за архонта. Све у свему, постали су апсолутни господари и није било препреке да се њихова воља спроводи. Тако нисте имали само

²⁴ Лисија овде говори о условима мировног уговора који је склопио Терамен са Спартанцима 404. године пре н. е. О условима мира в. Хен. *Hell.* 2.2.19).

²⁵ Анализом имена учесника афере хермокопида и профанизације Елеусинских мистерија 415. г. пре н. ере, Оренш је дошао до закључка да су исте снаге и исти људи били носиоци власти у оба преврата (AURENCHЕ 1974).

²⁶ Lys. 12.43–44. [...] ἐπειδὴ δὲ ἡ ναυμαχία καὶ ἡ συμφορὰ τῆ πόλει ἐγένετο, δημοκρατίας ἔτι οὐσής, ὅθεν τῆς στάσεως ἦρξαν, πέντε ἄνδρες ἔφοροι κατέστησαν ὑπὸ τῶν καλουμένων ἐταίρων, συναγωγείς μὲν τῶν πολιτῶν ἄρχοντες δὲ τῶν συνωμοστῶν, ἐναντία δὲ τῷ ὑμετέρῳ πλήθει πράττοντες: ὧν Ἐρατοσθένης καὶ Κριτίας ἦσαν. οὗτοι δὲ φυλάρχους τε ἐπὶ τὰς φυλάς κατέστησαν, καὶ ὅ τι δέοι χειροτονεῖσθαι καὶ οὐστίνας χρεῖν ἄρχειν παρήγγελλον, καὶ εἴ τι ἄλλο πράττειν βούλοιντο, κύριοι ἦσαν: οὕτως οὐχ ὑπὸ τῶν πολεμίων μόνον ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τούτων πολιτῶν ὄντων ἐπεβουλευέσθε ὅπως μὴτ' ἀγαθὸν μηδὲν ψηφιεῖσθε πολλῶν τε ἐνδεεῖς ἔσεσθε.

²⁷ Код Егоспотама.

²⁸ Лисија мисли на губитак флоте, људства, опсаду Атине с копна и мора, и глад која је владала унутар зидина.

спољног непријатеља, него су се и ваши суграђани уротили против вас, како не бисте ништа добро изгласали у своју корист, а многе вам ствари беху ускраћене.

Тако су полис споља опколили непријатељи, а изнутра су претили олигарси. Атињани су били немоћни да се супротставе опсади душманима и робовању хетеријама. Тиме је пут обарању демократије био отворен. Ксенофонт и Аристотел не дају овакве податке.²⁹

Пошто није имао довољно доказа да Ератостена окриви за убиство брата, Лисија му приписује све злочине његовог вође Терамена и осталих тирана. Беседник даје живу слику терора који је владао у Атини за време тираније. Терамен је приказан као непријатељ полиса. Овај моменат се доводи у везу с тим да је у Атини, после обарања Тридесеторице, владала жеља за помирењем обе политичке странке и за стишавањем страсти. Наиме, сукобљене стране су се заклеле да забораве (οὐ μνησικακήσω) пређашња зла.³⁰ Нарочито су аристократе приказивале Тераменово деловање као благо и правично. Он је представљан као борац против екстремних олигарха, због чега је пао као жртва терора, који сам није спроводио и подржавао. Аристотел га у *Уставу атинском* приказује као политичара с најбољим концептом за друштвено уређење Атине. Философ оправдава и ублажава његово деловање и активности умерених олигарха. Међутим, Лисија доказује супротно. Он допуњује Аристотела и поткрепљује Ксенофонта, који, иако присталица умерене олигархије, у својој *Хеленској историји* Терамена представља као лицемера.³¹ Наиме, Лисија казује да умерени олигарси нису имали никакве добре намере према свом полису и његовим грађанима, већ су чинили све како би обезбедили власт, мислећи само на своју корист. Лисија потврђује оно што је касније предочио Аристотел:³² Терамен је погубљен после Трасибуловог освајања Филе. Када је Терамен имао прилику да се побрине за интересе полиса и за добробит грађана, у време првог Трасибуловог успеха, он је „заједно са својим сарадницима дошао на Саламину и Елеусину, ухапсио три стотине грађана, једном одлуком

²⁹ Занимљив је и одабир речи различитих античких аутора у вези са успостављањем власти Тридесеторице. Лисија користи облик κατέστησαν (освојити власт), Ксенофонт (*Hell.* 2.3.11) тврди да су олигарси одабрани (αἰρεθέντες), Аристотел (*Ath.Pol.* 34.3) да је народ био приморан да изгласа олигархију (ἡναγκάσθη χειρὸντονεῖν τὴν ὀλιγαρχίαν), док Платон (*Apol.* 32c) користи потпуно неутралан глагол „збити се, задесити“ (ἐγένετο).

³⁰ V. Arist. *Ath.Pol.* 39; Радловић / Маричић 2013, 199.

³¹ Али се и диви његовој храбрости кад треба да попије кукуту (*Xen. Hell.* 56).

³² Arist. *Ath.Pol.* 37.

(у једном дану) све их осудио на смрт.”³³ А све да би, у случају пораза, умерени олигарси себи припремили одступницу. Таква одлука била је противзаконита. По закону, наиме, било је одређено да, уколико буде оптужен велики број људи, сваки појединачно мора бити изведен пред суд и саслушан одређеног дана.

За историју обарања олигархије Лисија даје следеће податке.

После Трасибудовога освајања Филе и Пиреја, кулминира сукоб екстремних и умерених олигарха. Уплашени за свој положај, умерени олигарси протерали су екстремне у Елеусину и започели преговоре са демократама из Пиреја. Од Тридесеторице, на власти су остали једино Ератостен и Фејдон, а изабрани су нови носиоци власти, међу којима су били Хипокле и Епихар³⁴, за које се сматрало да су највећи противници Харикла,³⁵ Критије и њиховог табора. Пошто је нова постава преузела власт, букнуо је још већи раздор и рат између оних у Пиреју, тј. демократа и оних у Атини, тј. умерених олигарха. Лисија беседи о умеренима:³⁶

Тиме су јасно показали да се нису бринули ни за оне у Пиреју, ни за оне што су неправедно погубљени, нити су се бринули за оне што су погинули и што ће тек погинути, већ за оне који су били јачи и који су се брже богатали. Наиме, преузевши власт и полис, ратовали су са обема странама, са Тридесеторицом, који су извршили све злочине и са вама који сте сва зла претрпели. Дакле, свима беше јасно да, ако су они праведно протерани, ви сте неправедно, а ако

³³ Lys. 12.52.

³⁴ О Епихару в. And.1.95; РАДУЛОВИЋ / МАРИЧИЋ 2013, 78, 81, 165, 186. Ретор га описује као сикофанта и непоштеног човека.

³⁵ Један од Тридесеторице.

³⁶ Lys. 12.56–60. ᾧ καὶ φανερώς ἐπεδείξαντο ὅτι οὐχ ὑπὲρ τῶν ἐν Πειραιεῖ οὐδ' ὑπὲρ τῶν ἀδίκως ἀπολλυμένων ἐστασίαζον, οὐδ' οἱ τεθνεώτες αὐτοὺς ἐλύπουν οὐδ' οἱ μέλλοντες ἀποθανεῖσθαι, ἀλλ' οἱ μείζον δυνάμενοι καὶ θάπτον πλουτοῦντες. λαβόντες γὰρ τὰς ἀρχὰς καὶ τὴν πόλιν ἀμφοτέροις ἐπολέμουν, τοῖς τε τριάκοντα πάντα κακὰ εἰργασμένοις καὶ ὑμῖν πάντα κακὰ πεπονθόσι. καίτοι τοῦτο πᾶσι δῆλον ἦν, ὅτι εἰ μὲν ἐκεῖνοι δικαίως ἔφευγον, ὑμεῖς ἀδίκως, εἰ δ' ὑμεῖς δικαίως, οἱ τριάκοντα ἀδίκως: οὐ γὰρ δι' ἑτέρων ἔργων αἰτίαν λαβόντες ἐκ τῆς πόλεως ἐξέπεσον, ἀλλὰ τούτων. [...] Φεῖδων αἰρεθεὶς ὑμᾶς διαλλάξαι καὶ καταγαγεῖν τῶν αὐτῶν ἔργων Ἐρατοσθένει μετέιχε καὶ τῇ αὐτῇ γνώμῃ τοὺς μὲν κρείττους αὐτῶν δι' ὑμᾶς κακῶς ποιεῖν ἔτοιμος ἦν, ὑμῖν δὲ ἀδίκως φεύγουσιν οὐκ ἠθέλησεν ἀποδοῦναι τὴν πόλιν, ἀλλ' ἔλθων εἰς Λακεδαίμονα ἐπειθεν αὐτοὺς στρατεύεσθαι, διαβάλλων ὅτι Βοιωτῶν ἡ πόλις ἔσται, καὶ ἄλλα λέγων οἱ ᾤετο πείσειν μάλιστα. οὐ δυνάμενος δὲ τούτων τυχεῖν, εἴτε καὶ τῶν ἱερῶν ἐμποδῶν ὄντων εἴτε καὶ αὐτῶν οὐ βουλομένων, ἑκατὸν τάλαντα ἑδανείσατο, ἵνα ἔχοι ἐπικούρους μισθοῦσθαι, καὶ Λύσανδρον ἀρχοντα ἠτήσατο, εὐνοῦστατον μὲν ὄντα τῇ ὀλιγαρχίᾳ, κακονούστατον δὲ τῇ πόλει, μισοῦντα δὲ μάλιστα τοὺς ἐν Πειραιεῖ. μισθωσάμενοι δὲ πάντας ἀνθρώπους ἐπ' ὀλέθρῳ τῆς πόλεως, καὶ πόλεις ἐπάγοντες, καὶ τελευτῶντες Λακεδαίμονίους καὶ τῶν συμμάχων ὀπίσους ἐδύναντο πείσαι, οὐ διαλλάξαι ἀλλ' ἀπολέσαι παρεσκευάζοντο τὴν πόλιν εἰ μὴ δι' ἀνδραγαθούς, οἷς ὑμεῖς δηλώσατε παρὰ τῶν ἐχθρῶν δίκην λαβόντες, ὅτι καὶ ἐκεῖνοις χάριν ἀποδώσετε.

сте ви протерани праведно, онда су Тридесеторица неправедно. Наиме, нису они протерани из полиса јер су окривљени због неких других дела, већ због ових. [...] Јер је Фејдон, изабран да вас помири и да вас поврати, учествовао са Ератостеном у истим радњама и с истим уверењем био спреман да преко вас наноси штету бољима од себе, а вама што сте неправедно бежали није хтео да врати полис. Кад је дошао у Лакедемон убеђивао је њих да се дигну на оружје, лажући да ће полис пасти у руке Бојоћана, а причао је и друге ствари којима је сматрао да ће их боље убедити. Али, не могавши да то постигне [...] позајмио је сто талената³⁷ како би имао да плати епикуре и тражио је за вођу Лисандра, који је био веома наклоњен олигархији, словио као велики непријатељ полиса, а највише је мрзео оне у Пиреју. Да би уништио Атину, унајмио је разнородне људе, вабио и неке други полисе и, коначно, и саме Лакедемоњане са свим савезницима које су могли да приволе. Спремали су се не да помире полис, већ да га униште. То би се и десило да није било честитих људи³⁸ којима сте рекли да ћете изразити захвалност пошто казните непријатеље.

У другом делу беседе³⁹ оптужница се проширује на самог Терамена. У реторском смислу овакво проширење сматра се стилском маном. Али, управо овај стилски недостатак представља најдрагоценији и незаменљиви извор о једном од главних вођа олигархијског преврата и о догађајима који су у овој беседи приказани у другачијем светлу него код Ксенофонта и Аристотела.

Лисија описује дешавања која су следила пред прво рушење демократског устава у Атини 411. г. пре н. е. Терамена сматра за једног од кључних криваца за увођење владе Четири стотине. Живо је убеђивао и уверавао Атињане да се врати „устав предака“, и под том паролом успевао је да придобије разне друштвене слојеве, не само аристократе, већ и друге имућне грађане. Његов отац Хагнон, иначе истакнути политичар и грађанин, науарх 440. 331. и 429. г. пре н. ере, колонист Амфипоља, и један од потписника Никијиног мира 421, постао је пробулеута. Пробуле (προβουλή)⁴⁰ је тело које је уведено 413. г. пре н. е., после Сицилијанске катастрофе, наводно за хитне случајеве. Имало је овлашћење да унапред

³⁷ Аристотел (Arist. *Ath.Pol.* 40.) пише да су се обе стране, као темељ помирења, обавезале да измире дуг Спартанцима.

³⁸ То су Исменија Тебанац, Паусанија, спартански краљ, Ринонт и Фаул Атињанин, и неки Коринћани и Мегарани (Arist. *Ath.Pol.* 38).

³⁹ *Lys.* 12.62.

⁴⁰ Овакво тело постојало је и у Коринту (Thuc. 8.1. и Радуловић / Маричић 2013, 74).

veћа o текућим пословима, тј. да припреми одлуке за атинску народну скупштину. Овим органом било је онемогућено да грађани сами одлучују о чему ће се расправљати у скупштини, чиме је био трасиран пут за рушење демократског уређења.

Пробуле је изабрало Терамена за стратега, али пошто се није истакао као Пејсандар⁴¹, Калајсхар и њима слични, удружио се са Аристократом.⁴² Своје пријатеље, Антифонга и Архептолема, који су, пошто је свргнута влада Четири стотине, пали у немилост, издао је да би се умилио народу. Тако се Терамен, иако присталица олигархије, спасао, а био је главни учесник и делатник њеног другог успостављања.

Као умерени олигарх, он је успео себи да обезбеди подршку аристократа, хипеја и најбогатијих атинских грађана, чиме је добио већи друштвени ослонац за своје деловање. Да није било њега и његове превртљиве политике, екстремни олигарси никада себи не би прибавили већу подршку и не би могли да издејствују промену устава. По свему судећи, власт Тридесеторице представља спрегу и договор две хетерије,⁴³ оне чији је вођа био Терамен, и друге, екстремне, чије је вођа био Критија. Две хетерије су вероватно једна другу подржале. Међутим, својом „умереношћу“ Терамен је постигао да задобије власт. Зато га Лисија и сматра главним кривцем за увођење олигархије и за сва дешавања током њихове владавине. Натеравши свој полис, који је био нападнут и с копна и мора, да се преда непријатељима, обезбедио је власт аристократији. Приказао је то као једино решење за спас. Лисија те драматичне догађаје овако описује:⁴⁴

⁴¹ Пејсандар је један од Четири стотине тирана и вођа екстремних олигарха, који је после обарања олигархије 411. г. пре н. е. побегао из Атине.

⁴² Thuc. 8.89.

⁴³ Хетерију је чинило петнаестак чланова (РАДУЛОВИЋ / МАРИЧИЋ 2013, 86).

⁴⁴ Lys. 12.68–71. τιμώμενος δὲ καὶ τῶν μεγίστων ἀξιούμενος, αὐτὸς ἐπαγγελάμενος σώσειν τὴν πόλιν αὐτὸς ἀπώλεσε, φάσκων πρᾶγμα ἠύρηκέναι μέγα καὶ πολλοῦ ἄξιον. ὑπέσχετο δὲ εἰρήνην ποιήσειν μήτε ὄμηρα δοῦς μήτε τὰ τεῖχη καθελῶν μήτε τὰς ναῦς παραδοῦς: ταῦτα δὲ εἶπεν μὲν οὐδενὶ ἠθέλησεν, ἐκέλευσε δὲ αὐτῶ πιστεῦειν. ὑμεῖς δὲ, ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, πρᾶττούσης μὲν τῆς ἐν Ἀρείπᾳ βουλῆς σωτήρια, ἀντιλεγόντων δὲ πολλῶν Θηραμένει, εἰδότες δὲ ὅτι οἱ μὲν ἄλλοι ἄνθρωποι τῶν πολεμίων ἔνεκα τὰ πόρορρα ποιοῦνται, ἐκεῖνος δ' ἐν τοῖς αὐτοῦ πολίταις οὐκ ἠθέλησεν εἶπεν ταῦθ' ἅ πρὸς τοὺς πολεμίους ἐμελλεν εἶναι, ὅμως ἐπετρέψατε αὐτῶ πατρίδα καὶ παῖδας καὶ γυναῖκας καὶ ὑμᾶς αὐτούς. ὁ δὲ ὦν μὲν ὑπέσχετο οὐδὲν ἔπραξεν, οὕτως δὲ ἐνετεθύμητο ὡς χρῆ μικρὰν καὶ ἀσθενῆ γενέσθαι τὴν πόλιν, ὥστε περὶ ὧν οὐδεὶς πάποτε οὔτε τῶν πολεμίων ἐμνήσθη οὔτε τῶν πολιτῶν ἠλπισε, ταῦθ' ὑμᾶς ἔπεισε πρᾶξαι, οὐχ ὑπὸ Λακεδαιμονίων ἀναγκαζόμενος, ἀλλ' αὐτὸς ἐκεῖνο ἐπαγγελλόμενος, τοῦ τε Πειραιῶς τὰ τεῖχη περιελεῖν καὶ τὴν ὑπάρχουσαν πολιτείαν καταλῦσαι, εὐ εἰδὼς ὅτι, εἰ μὴ πασῶν τῶν ἐλπίδων ἀποστερηθήσεσθε, ταχέϊα παρ' αὐτοῦ τὴν τιμωρίαν κομιεῖσθε. καὶ τὸ τελευταῖον, ὦ ἄνδρες δικασταί, οὐ πρότερον εἶασε τὴν ἐκκλησίαν γενέσθαι, ἕως ὃ λεγόμενος ὑπ' ἐκείνων καιρὸς ἐπιμελῶς ὑπ' αὐτοῦ ἐτηρήθη [...]

Иако је примао највеће почести и био веома цењен и премда се нудио да спасе полис, он га је заправо уништио. Уверавао је све како је пронашао изузетно и непроцењиво решење. Обећавао је да ће донети мир не предавши таоце, не порушивши зидине, не предавши бродове. О томе није желео никоме да прича, али је затражио да му се верује. Веће на Ареопагу чинило је све да вас спасе и многи су говорили против Терамена. Знали сте да други људи чувају своје тајне од непријатеља, а он није хтео својим суграђанима да каже оно што је намеравао да саопшти непријатељима. Ви сте му, Атињани, ипак поверили отаџбину, децу, жене и себе саме. Ниједно обећање није испунио, али се зарекао да ће полис учинити малим и немоћним онако како о томе никада ниједан непријатељ ни сањао није, нити се иједан грађанин томе надао. Вас је убедио да то учините, не под притиском Лакедемоњана, већ им се сам понудио да разори зидине Пиреја и да сруши постојећи устав. Добро је што ћете га, ако не изгубите сваку наду, убрзо казнити. И, коначно, није дозволио да се састане скупштина све док не дође тренутак који су он и непријатељи пажљиво испланирали.

То је тренутак у којем су грађани, деморалисани деловањем хетерија, скрхани погубљењем заклетих демократа (Клеофонта), опкољени с копна и мора, глађу и умором изнурени, морали да пристану на коначан пораз у рату и предају власт тридесеторици „управника“, уз уверавање да је све то у њиховом интересу.

Како би себи осигурао јачи ослонац и припретио суграђанима, Терамен је захтевао Лисандрово присуство:⁴⁵

⁴⁵ Lys. 12.71–76. *καὶ μετεπέμψατο μὲν τὰς μετὰ Λυσάνδρου ναῦς ἐκ Σάμου, ἐπεδήμησε δὲ τὸ τῶν πολεμίων στρατόπεδον. τότε δὲ τούτων ὑπαρχόντων, καὶ παρόντος Λυσάνδρου καὶ Φιλοχάρους καὶ Μιλτιάδου, περὶ τῆς πολιτείας τὴν ἐκκλησίαν ἐποίουν, ἵνα μήτε ὄητωρ αὐτοῖς μηδεὶς ἐναντιοῖτο μηδὲ διαπειλοῖτο ὑμεῖς τε μὴ τὰ τῆ πόλει συμφέροντα ἔλοισθε, ἀλλὰ τάκεινους δοκοῦντα ψηφίσαισθε. ἀναστὰς δὲ Θηραμένης ἐκέλευσεν ὑμᾶς τριάκοντα ἀνδράσιν ἐπιτρέψαι τὴν πόλιν καὶ τῆ πολιτεία χρῆσθαι ἣν Δρακοντίδης ἀπέφαινε. ὑμεῖς δ' ὅμως καὶ οὕτω διακείμενοι ἐθορυβεῖτε ὡς οὐ ποιήσοντες ταῦτα: ἐγινώσκετε γὰρ ὅτι περὶ δουλείας καὶ ἐλευθερίας ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ ἠκκλησιάζεσθε. Θηραμένης δέ, ὦ ἄνδρες δικασταί, —καὶ τούτων ὑμᾶς αὐτοὺς μάρτυρας παρέξομαι— εἶπεν ὅτι οὐδὲν αὐτῷ μέλοι τοῦ ὑμετέρου θορύβου, ἐπειδὴ πολλοὺς μὲν Αθηναίων εἰδείη τοὺς τὰ ὅμοια πράττοντας αὐτῷ, δοκοῦντα δὲ Λυσάνδρῳ καὶ Λακεδαιμονίοις λέγει. μετ' ἐκείνον δὲ Λύσανδρος ἀναστὰς ἄλλα τε πολλὰ εἶπε καὶ ὅτι παρασπόνδους ὑμᾶς ἔχει, καὶ ὅτι οὐ περὶ πολιτείας ὑμῖν ἔσται ἀλλὰ περὶ σωτηρίας, εἰ μὴ ποιήσεθ' ἃ Θηραμένης κελεύει. τῶν δ' ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ὅσοι ἄνδρες ἀγαθοὶ ἦσαν, γνόντες τὴν παρασκευὴν καὶ τὴν ἀνάγκην, οἱ μὲν αὐτοῦ μένοντες ἡσυχίαν ἤγον, οἱ δὲ ὦχοντο ἀπιόντες, τοῦτο γοῦν σφίσιν αὐτοῖς συνειδότες, ὅτι οὐδὲν κακὸν τῇ πόλει ἐψηφίσαντο: ὀλίγοι δὲ τινες καὶ πονηροὶ καὶ κακῶς βουλευόμενοι τὰ προσταχθέντα ἐχειροτόνησαν. παρηγγέλτο γὰρ αὐτοῖς δέκα μὲν οὖς Θηραμένης ἀπέδειξε χειροτονησάι, δέκα δὲ οὖς οἱ καθοσθηκότες ἔφοροι κελεύοιεν, δέκα δ' ἐκ τῶν παρόντων [...]*

Послао је по Лисандрову флоту са Сама и душманску је војску увео у отаџбину. Упркос томе што су Лисандар, Филохар и Милтијад⁴⁶ били присутни, сазвали су скупштину у вези са уставом. Ниједан беседник нити било ко други није им се супротставио нити им запретио, ви нисте изгласали предлоге који су били у интересу полиса, него сте подржали њихове одлуке. Терамен је устао и заповедио вам да поверите полис тридесеторици мушкараца и да подржите устав који је предложио Драконтид⁴⁷. А ви, иако сте били у тешкој ситуацији, ипак сте гласно негодовали и нисте хтели да прихватите предлог. Знали сте, наиме, да сте се тог дана окупили у скупштини да одлучите да ли сте за ропство или за слободу. Часне судије, Терамен је рекао (и за то ћу вам довести сведоке) да га се ваше негодовање ништа не тиче, пошто зна многе Атињане који мисле исто као он, и да извршава одлуке Лисандра и Лакедемоњана. После њега, устао је Лисандар и, поред многих других ствари, рекао је и то да сматра да кршите споразум и да се, не будете ли учинили оно што Терамен тражи, ту више неће радити на уставу него вама о глави. Они у скупштини који су били честити људи, схватили су шта се спрема и увидели да су уцењени. Једни су остали тамо и ћутали, други су журно одлазили, имајући на уму да барем нису донели никакву одлуку на штету полиса. Неки, малобројни, кукавице и рђави људи, изгласали су дизањем руке оно што је било заповеђено. Наиме, наложено им је да изгласају десеторицу коју је Терамен показао, десеторицу коју су наметнули избрани ефори, и десеторицу који су остали у скупштини.

Ово је најзначајнији део беседе, који даје обавештења о процесу укидања демократског устава и увођења олигархијског, као и о самим носиоцима преврата и одабиру Тридесеторице тирана.

Међу Десеторицом који су били избрани на Тераменов захтев, налазио се и тужени Ератостен и та група чинила је тзв. умерене олигархе. Другу групу, одабрану по налогу ефора, чинили су Лисандрови избраници⁴⁸, а трећу, коју су одабрали присутни, чланови хетерија, чинили су тзв. екстремни олигарси, који су се залагали за укидање свих тековина демократије. Њих је предводио Критија.

Нападом на Терамена и на његове умерене олигархе, Лисија је

⁴⁶ Филохар и Милтијад су били заповедници флоте, подређени Милтијаду.

⁴⁷ Један од Тридесеторице, из деме Афидне (*Arist. Ath. Pol.* 34.3).

⁴⁸ Лисандрова Десеторица била су као декарси које је постављао у покореним областима.

подсетио Атињане да су управо они главни кривци за олигархијски преврат. Захваљујући њему, грађани су остали не само без грађанских права, већ и без права на живот. Умерени олигарси су, преваривши народ,⁴⁹ довели на власт сурову Тридесеторицу. Подсећа он још и да Терамена нису смакли екстремни олигарси док је бранио интересе грађана, већ властите, уплашен што му Критија и његове присталице угрожавају положај. Терамен и његове присталице носе кривицу за издају полиса непријатељима. Криви су и за увођење олигархије и за све незаконите пресуде и убиства докле год су владали.

У свом делу *Тридесеторица у Атини*⁵⁰, Питер Кренц даје другачију⁵¹ оцену Тераменовог политичког деловања. Наиме, Кренц претпоставља да Терамен није желео да полис измори глађу и тиме га приволи на предају под неприхватљивим условима (иако постоје многобројни извори⁵² који говоре о несносном недостатку хране), већ да је својим тромесечним боравком код Лакедемоњана (од децембра 405. до марта 404. г. пре н. е.) спречио атинску пропаст. За њега је он тајанствена историјска личност, чије деловање није добро и довољно проучавано. Кренц сматра да је Терамен својом борбом радио у корист атинске независности, да је он тај који се супротстављао влади Четири стотине године 411, и да је, као стратег, помогао да Атина победи код Кизика 410. Иако је после поновног успостављања демократије изгубио политички утицај у полису, наставио је да се бори заједно с Алкибијадом, и био је тријерарх у бици код Аргинуса. Овај аутор сматра и да Терамен није био крив⁵³ за суђење које је уследило у Атини. Касније, 404. г. пре н. ере, док је био на власти, супротставио се Тридесеторици када су захтевали да се спартански гарнизон доведе у град. На основу те његове „проатинске“ делатности овај аутор га сматра мировним преговарачем: 404. г. пре н. ере, он је хтео свој полис да спасе потпуног пораза и уништења. По Кренцовом мишљењу, Терамен је, будући да је Атина већ била под блокадом, чекао повољнији тренутак за склапање мира. Наиме, знао је да је део Лисандровог успеха код Егоспотама лежао и у новчаној подршци коју је пружала Персија. Лисандар је био у одличним односима са проспартанским опредељеним

⁴⁹ Лисија се осврће на институцију *γραφῆ παρανόμων*, којом је сваки атински грађанин могао да тужи оне који су предложили лоше законе. Он, као метек, то право није имао, али подсећа суграђане да су Тридесеторица преварили народ, убедивши га да гласа на своју штету и стога и за то тражи казну.

⁵⁰ KRENTZ 1982.

⁵¹ О позитивном политичком деловању Терамена писао је и PERRIN 1903/4, 667.

⁵² Xen. *Hell.* 2.2.11; 2.2.14; 2.2.16; 2.2.21; Diod. 13.107.4; Plut. *Lys.* 14.3; Justin 5.8.1–3.

⁵³ ANDREWES 1974, 112–122. Лисија чак каже (*Lys.* 13.10) да је Терамену у процесу докимастије због тога одбијено да буде стратег 405. г. пре н. е.

царевим сином Киrom Млађим, заповедником персијских трупа у Малој Азији. Дарије Други је био тешко болестан и то је Терамену давало наде да ће склопити боље услове мира. Уколико би цар ускоро умро, Лакедемоњани би можда остали без подршке, бар док се не учврсти власт у Персији. Будући да Кир Млађи узурпацијом није успео да постане цар, новом цару Артаксерксу није била потребна јака спартанска флота, с обзиром на то да је атинска уништена, а градови у Јонији били под његовом влашћу. С друге стране, у Спарти су Лисандрову самовољу и ароганцију трпели докле год је побеђивао, макар уз персијску новчану подршку. Терамен мора да је предвиђао такав след догађаја и чекао је повољан тренутак. Мора бити да је то оно Лисијино „изузетно и непроцењиво решење“. Будући да је, по Кренцу, Лисандар увиђао да су Спартанци били спремни да га смене, осим уколико би ушао у Атину као победник – а управо је он одмах после битке код Егоспотама желео њено потпуно уништење – Терамен му је рекао да би Атина могла да буде Спарти од користи као противтежа тебанској хегемонији.⁵⁴ Зато је Лисандар, као уступак Атињанима, уместо уобичајене декархије,⁵⁵ тражио уништење атинских утврђења, увођење олигархијске владе и присуство спартанског гарнизона. За то се Терамен изборио. Он је даље убеђивао Лисандра да ће му се многи Лакедемоњани супротставити да уведе марионетску владу и да треба да инсистира да се у Атину врате изгнаници који ће ојачати проспартански/лисандровски утицај у Атини. Терамен ће, са своје стране, учинити све да тако буде. Коначно, Кренц сматра да је Терамен Лисандру нагласио да нема много времена да све то обави имајући у виду да би Лисандрови планови озбиљно били угрожени Даријевом смрћу, уколико Кир не постане цар. Због тога је Лисандар морао да склопи компромисни мир: да Атина задржи своју аутономију, али да буду срушени Дути бедеми и зидине око Пиреја. Иако су услови били гори од оних које су понудили ефори, Терамен је разочаран морао да их прихвати јер је блокада предуго трајала, а Дарије још није умро⁵⁶. Сматрамо да је оваква оцена политичког деловања Терамена преувеличана, јер остаје у домену пуке теорије, без икаквих опипљивих доказа.

⁵⁴ Лисандар се на скупштини Пелопонеских савезника супротставио предлогу Тебанаца да се Атина сравни са земљом, убеђујући Спартанце да им то не иде у прилог. Тиме би Теба постала исувише моћна. Међутим, управљањем Атином преко олигарха, Теба би била под сталном контролом из највеће близине. Спартанци су прихватили Лисандров предлог.

⁵⁵ Мунко 1938, 18–26. Аутор чланка мисли да је Терамен извојевао дипломатску победу за Атину када је уместо декархије, која би се састојала искључиво из Лисандрових људи, успео да успостави власт Тридесеторице архоната у Атини.

⁵⁶ Цар Дарије је умро у марту 404. г. пре н. е.

Враћајући се на самог оптуженог, Лисија тврди да је Ератостен незаконито хапсио и на смрт осуђивао грађане који нису прекршили никакав закон. Зна да Ератостен рачуна на благонаклоност судија, јер су међу њима били многи његови пријатељи. Узда се и у то што је био један од тирана који су починили најмање злочина. Очекује милост јер је, премда је имао прилику да се бекством из Атине спасе суђења, ипак остао. Лисија, међутим, куди такав поступак, сматрајући то за потврду његовог лицемерја и лукавства.

Апелујући на судије да Ератостена прогласе кривим и да га осуде на смрт, Лисија открива и како су доношене пресуде у време владавине Тридесеторице. Подсећа их да, иако је обновљено тајно гласење, неће моћи да сакрију своју одлуку: ако ослободе Ератостена, свима ће бити јасно да су проолигархијски настројени и тиме ће бити компромитовани. За време Тридесеторице, свачија одлука била је јавна. Гласови нису убацивани у кадиск,⁵⁷ већ се гласало на столовима за којима су седела Тридесеторица.⁵⁸ Тиме су оптужени били унапред осуђени, јер би судије, у страху за свој живот, одлучивале по вољи Тридесеторице.

Завршна реч (ἐπίλογος): 92–100

У завршном делу беседе, Лисија упозорава судије да ће, ако Ератостена ослободе кривице, оправдати злочине Тридесеторице и доказати своје олигархијско опредељење. Овакав Лисијин захтев и страх да би Ератостен могао бити ослобођен, доводи се у везу са атмосфером која је у Атини владала после поновног повратка демократа. Пошто је проглашена амнестија за све осим за Тридесеторицу, тежило се обостраном помирењу. Чини се пак да је то више била принуђа него тежња.⁵⁹

Лисија апелује на све чланове суда да, без обзира на припадност једној или другој страни, донесу праведну одлуку. Оне који су били у Атини подсећа да су, због људи попут Ератостена, били приморани да ратују против своје браће, синова и суграђана. Да је тиранија однела коначну победу, да су победили, постали би слуге Тридесеторице, који би се богатали на рачун других грађана. „Сетите се епикура, које су ови (sc. Тридесеторица) поставили⁶⁰ на Акропољу као чуваре своје власти, а

⁵⁷ Бакарна посуда у коју су се убацивале пресуде.

⁵⁸ В. Lys. 13. 37; ДРАГАНИЋ 2011, 47.

⁵⁹ Општом амнестијом су се бавили: СЛОСНÉ 2015, 251–476, HARRISON 1968–1971, 280–282, КЋИН 1967, 31–73.

⁶⁰ Алузија на спартански гарнизон од седамсто људи на челу с хармостом Калибијем, који су као помоћ затражила Тридесеторица од Спартанаца. В. Xen. Hell. 2.3.14.

вашег ропства [...]”⁶¹ Оне који су били у Пиреју подсећа да им оружје, у рату, није отео непријатељ, него су то, у време мира, учинили тирани. Да су били приморани да беже и да су Тридесеторица тражила њихова изручења. Напомиње још да су многе храмове обешчастили и продали, бродоградилница с бродовима уништили, многе грађане са тргова и из храмова одвели и сурово погубили: неке друге су одвајали од породица и приморавали да изврше самоубиство, не дозвољавајући им ни погреб. Једном речи, држали су своје наредбе изнад божјих закона.

Беседа *Против Ератостена* најдужа је, најстраственија, најчитанија и најзначајнија Лисијина беседа. Она представља најважнији извор за податке о Лисијином животу, а посебно је важна за историју, јер говори о крају Пелопонеског рата, о обарању демократије, успостављању олигархије и њеном рушењу, и о крвавој владавини Тридесеторице тирана. *Против Ератостена* је живописна слика догађаја који су се одиграли пре, за време и после владавине Тридесеторице. Она је једина беседа коју је Лисија лично и у своје име⁶² изговорио пред атинским судом, а то право му је припадало као метеку исотелу.

Против Ератостена је спис који најпотпуније допуњује Ксенофонову *Хеленску историју* и Аристотелов *Устав атински*. Беседа, иако веома страствена и лична, често објективније приказује догађаје који су се одиграли у Атини од краја 405–403. г. пре н. ере, пружајући податке за политичку историју Атине с краја петог века. Треба, међутим, имати у виду да Лисијина беседа није само извор за историју него се из ње сазнаје да је Лисија, као и други ретори, био „субјект те историје и политике, њен креатор, експонент и жртва”.⁶³

Судећи по начину аргументације, у којој највише окривљује владу Тридесеторице, затим по општој тежњи да се забораве догађаји и да се стишају страсти, као и апеловањем на судије – међу којима су седеле многе присталице олигархије, Ератостенови пријатељи – и по самој чињеници да је Ератостен дошао на суд, стручњаци сматрају да је окривљени ослобођен оптужбе. Могућа потврда за ту тврдњу је једна каснија беседа, *У корист Ератостеновог убиства*. Овде Лисија брани Еуфилета, превареног

⁶¹ Lys. 12.94.

⁶² Због те чињенице Доувер (Dover 1968) и неки други сматрају да је то једина беседа коју је Лисија сам и у потпуности написао, а да су остале написали клијенти уз Лисијину сарадњу. Међутим, та теза није општеприхваћена, већ се разлике које постоје у беседама везују за чињеницу да је Лисија као сликар карактера писао беседе за људе различитог образовања, статуса и нарави.

⁶³ МАРИЦКИ ГАЂАНСКИ 1999, 141.

мужа, чија је супруга имала Ератостена за љубавника. И као што није познат исход овог процеса, није познато ни да ли је то исти Ератостен.⁶⁴

Може се помислити и на то да Ератостен није могао бити осуђен на смрт.⁶⁵ Како је реч о приватном процесу, тако остале оптужбе за које Лисија терети Ератостена нису, заправо, предмет тужбе, али су за нас драгоцене.

Овим процесом и овом беседом, Лисија је стекао славу као врхунски логограф,⁶⁶ поставши узор за чист атички дијалекат у прозном реторском правцу у антици, под именом атикизам. Можда је баш због ове беседе Лисија био најкомпетентнија личност да напише *Одбрану од оптужбе за укидање демократије*. У њој брани припадника аристократије који није био умешан у злочине Тридесеторице. Ипак, био је под сумњом, будући да је за време олигархије остао у Атини. Беседа *Одбрана од оптужбе за укидање демократије* представља Лисијин протест против колективне кривице.⁶⁷ Овим двома беседама заговарао је да сваки злочин има свог починиоца, те да због тога ниједан злочинац не треба да прође некажњено.

И кад се беседа прочита, и кад се овај рад приведе крају, остају нам у ушима Лисијине последње речи: „Завршавам с оптужбом. Чули сте. Видели сте. Уверили сте се. На вама је одлука. Пресудите!”⁶⁸

Извори и цитирана литература

ANDOCIDE 1930 = Andocide, *Discours*, Budé, Paris.

АРИСТОТЕЛ 1997 = Аристотел, *Устав атински*, предговор, превод и напомене Петар Јевремовић, Београд.

КСЕНОФОНТ 1980 = Ксенофонт, *Хеленска историја*, увод, превод и напомене Милена Душанић, Нови Сад.

LYSIAS 1999 = Lysias, *Discourse*, Budé, Paris.

ПЛАТО 1921 = Plato, *Oeuvres*, Budé, Paris.

ТУКИДИД 1981 = Тукидид, *Пелопонески рат*, превод и предговор Душанка Обрадовић, објашњења Милена Милин, Београд.

⁶⁴ DAVIES 1971, s.v. *Eratosthenes*.

⁶⁵ Да је ово био процес докимасије, Лисија не би могао да тражи смртну казну, јер у таквом процесу казна не постоји. Стога Лисијин захтев за смртном казном доказује да ово није процес докимасије, већ приватни судски процес.

⁶⁶ Логограф овде означава писца судских беседа за друге.

⁶⁷ ДРАГАНИЋ 2012, 82–93.

⁶⁸ Lys. 12.100.

- ANDREWES 1974 = A. Andrewes, "The Arginousai Trial", *Phoenix* 28, 112–122.
- AURENCHE 1974 = O. Aurenche, *Les Groupes, Alcibiade, de Leogoras et de Teucros. Remarques sur la vie politique athénienne en 415 avant J.-C.*, III/12, Paris.
- CLOCHÉ 1915 = P. Cloché, *La restauration démocratique à Athènes en 403 avant J.-C.*, Paris.
- DAVIES 1971 = J. K. Davies, *Athenian Propertied Families 600–300 B.C.*, Oxford: Clarendon.
- DOVER 1968 = K. J. Dover, *Lysias and the Corpus Lysiacum*, Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
- DORJAHN 1946 = A. P. Dorjahn, *Political Forgiveness in Old Athens: The Amnesty of 403 BC*, Evenston.
- ДРАГАНИЋ 2011 = И. Драганић, „Лисијина беседа Против Агората као историјски извор“, *Истраживања* 22, 43–64.
- ДРАГАНИЋ 2012 = И. Драганић „Одбрана од оптужбе за укидање демократије – Лисијин политички памфлет против колективне кривице“, *Истраживања* 23, 81–94.
- HARRISON 1968–71 = R. W. Harrison, *The Law of Athens*, I–II, Oxford.
- KÜHN 1967 = J. H. Kühn, *Die Amnestie von 403 v. Chr. im Reflex der 18. Isokrates Rede*, WS 80, 31–73.
- KRENTZ 1982 = P. Krentz, *The Thirty at Athens*, Ithaca – London: Cornell University Press.
- LOENING 1981 = T. C. Loening, *The Reconciliation Agreement of 403/402 B.C. in Athens: Its Content and Application* (diss. Brown).
- МАРИЦКИ ГАЋАНСКИ 1999 = К. Марицки Гаћански, „Хеленски ретори као политичари“ у: Радован Вучковић (ур.) *Зборник радова у част академика Славка Леовца*, Бања Лука – Српско Сарајево, 137–147.
- MUNRO 1938 = J. A. R. Munro, "Theramenes Against Lysander", *Classical Quarterly* 32, 18–26.
- NAILS 2002 = D. Nails, *The People of Plato. A Prosopography of Plato and other Socratics*, Indianapolis - Cambridge: Hackett Publishing Company.
- PERRIN 1903/1904 = B. Perrin, "The Rehabilitation of Theramenes", *Ancient History Review* 9, 649–669.
- РАДУЛОВИЋ / МАРИЧИЋ 2013 = И. Радуловић / Г. Маричић, *Анокид, беседник*

који је једном погрешио, Београд – Нови Сад.

TODD 2000 = S. C. Todd, *Lysias*, Austin: University of Texas Press.

WOOTEN 1988 = C. W. Wooten, "The Earrings of Polemarchus' Wife (Lys. 12. 19)", *Classical World* 82. 1, 29–31.

Ifigenija Radulović
Faculty of Philosophy
University of Novi Sad

Gordan Maričić
Faculty of Philosophy
University of Belgrade

***Against Eratosthenes* or how a political murder remained unpunished**

Summary: *Against Eratosthenes* is the only oration delivered personally by Lysias. It was the occasion on which he, although being an alien – *metoikos istoteles*, accused an Athenian citizen of murder, i.e. Eratosthenes for arresting and murdering Polemarchus, Lysias' brother. The orator took advantage of a case in the field of the general amnesty practice, which excluded only the crimes committed by the Thirty. Having this case in mind, Lysias took Eratosthenes to trial for murder. This trial was probably a private one, but since Eratosthenes was a prominent figure of the previous regime, actually one of the Thirty, drew the attention of many. By means of this oration Lysias as a foreigner, who did not have the right to actively participate in the political life of Athens, announced his political views on the past and recent events, on the nature of the regime of the Thirty, on their main leaders Critias and especially on Theramenes, to whom he put the most of the blame for the subversion of democracy. In his other speech *On a Charge of Overthrowing the Democracy*, which was delivered several years later, Lysias, this time in the role of the *logographos*, also disagreed with the common views on collective guilt, expressing his disapproval on leaving crimes unpunished and emphasized the importance of naming every perpetrator and his crime(s), not generalizing them.

Key words: Eratosthenes, Thirty, democracy, oligarchy, Theramenes, murder, crimes.